

Bir Bilim Dalı Olarak Bilgi Sosyolojisinin Tarihsel Oluşumu

Kıymet AYDIN^{1*} , Yasemin APALI²

¹ Graduate Student, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology,

Burdur, Türkiye

² Assoc. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology,

Burdur, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 16.09.2024

Doi: 10.31200/makuubd.1550538

Kabul Tarihi/Accepted: 26.09.2024

Derleme Makale/Review Article

ÖZET

Bilgi ve toplum arasındaki ilişki, tarihin ilk başlarından bu zamana uzanan kadim bir bağıdır. Bilgi, toplumu oluşturan bireylerin zihinlerinden ve yaşayışlarından çıkarak tüm sosyal kurumları etkilemekte, bu etkiler sonucunda kendisi de dönüşerek ve tamamen farklı bir formda bilgi olarak tekrar topluma ve üyelerine dönmektedir. Bilginin üretilmesi, içinde olduğu toplum tarafından içselleştirilmesi, kültür olarak somutlaşması ve yeni kuşaklara aktarılması aşamalarının hepsinde bilgi ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi görmekteyiz. Bu çalışma; bilginin ne olduğu, bilgi türleri ve şekilleri, toplumdaki yeri, tarihsel gelişimi ile sosyolojinin bir alt disiplini olan Bilgi Sosyolojisi çalışmalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Bilgi Sosyolojisinin kurucuları, klasik ve çağdaş dönem toplumbilimcilerin bilgi konusundaki düşünceleri ile Türkiye’de bilgi sosyolojisi alanında yapılmış çalışmalardan örnekler sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Bilgi, Bilgi Sosyolojisi, Bilgi Sosyolojisi Tarihi, Bilgi Türleri, Bilgi Şekilleri.

Historical Formation of Sociology of Information as a Branch of Science

ABSTRACT

Knowledge and society have an ancient connection that goes back to the beginning of history. Knowledge emerges from the minds and lives of individuals and affects all social institutions. As a result, it is transformed and returns to society and its members in a completely different

form of knowledge. At all stages of the production of knowledge including its internalization by the society in which it is produced, its cultural concretization, and its transmission to new generations, we see the mutual interaction between knowledge and society. This study aims to examine what knowledge is, the types and forms of knowledge, its role in society, its historical development, and the sociology of knowledge, as a sub-discipline of sociology. In this context, the views of the founders of the sociology of knowledge and classical and modern sociologists on knowledge and the examples of studies conducted in the field of sociology of knowledge in Turkey will be presented.

Keywords: Knowledge, Sociology of Knowledge, History of Sociology of Knowledge, Types of Knowledge, Forms of Knowledge.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada çeşitli toplumbilimcilerin yaptığı bilgi tanımları, herhangi bir toplumda bilginin işlevi, ona yüklenen anlamlar, toplumdaki üretim, dağıtım ve aktarım biçimlerinin bilgi sosyolojisi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç dâhilinde Antik Yunan, klasik ve çağdaş dönem sosyolog ve düşün insanlarının bilgi ve bilgi sosyolojisine dair düşünceleri ile Türkiye’de bilgi sosyolojisi alanındaki çalışmalardan bazılarına yer verilecektir. Toplum ile bilgi arasındaki çok boyutlu ilişkinin dinamikleri, insan davranışlarının toplumun oluşumuna olan etkisi ve bilginin bireylerin doğumundan ölümüne kadar geçirdikleri sosyalizasyon süreçlerini nasıl yönlendirdiği ile ilgili aşamalar, farklı sosyolog ve düşün insanlarının bakış açıları ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bazı sosyologlar tarafından sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İbn Haldun, “Ümran” ilmiyle sosyal hayatı tüm yönleriyle incelemeye tabi tutmuştur. Lucien Levy Bruhl’un düşüncesi toplumları “ilkel” ve “gelişmiş” olarak sınıflandırmak yönünde olmuştur. Max Scheler ise “Bilgi Sosyolojisi” terimini ilk kullanan, bilgi türleri ve bilginin toplumsal gerçeklerle ilişkisini tarihsel bir çerçevede ele alan bir toplum bilimcidir. George Gurvitch “Bilgiler Sistemi” adlı çalışmasında, sosyal yaşamda kullanılan bilgi türlerini altı kategoride sistemleştirmiştir. Karl Mannheim toplumun oluşma ve değişmesindeki faktörleri, “ayırıcı perspektif” ile açıklama gayretinde bulunmuştur. Berger ve Luckmann, ise, gerçeklik ve bilginin birbiriyle ilişki halinde olduğunu ve toplumda oluşturulduğunu, topluma ait bu bilgilerin “sosyalizasyon” süreçleri içerisinde fertler tarafından içselleştirildiğini tespit etmişlerdir.

Çağdaş dönem bilgi sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Auguste Comte, “Sosyoloji” ve “Pozitivizm” kavramlarını ilk kullanmış, toplumsal bilgi ve ilerlemeyi “Üç Hal Yasası” ile açıklamıştır. Emile Durkheim da sosyal olguların yine toplumsal durumlarla açıklanabileceği kanaatini yansıtan “olguculuk” teorisini geliştirmiş, toplumu bireye öncelemiştir. Karl Marx’ın “alt yapı” ve “üst yapı” olarak kavramlaştırdığı sınıflı toplumunda ise, toplumun bilgi yapılarını sosyal sınıflar belirler anlayışı ön plandadır. “Rasyonalizm”, “ideal tip”, “anlamacı sosyoloji” gibi bilgi sosyolojisinin çoğu zaman başvurduğu yöntem ve çalışmalarıyla bilgi sosyolojisine çok önemli katkılar yapan Max Weber; kültür bilimlerinin ve toplum bilimlerinin birleştirilerek incelenmesi gerektiğini savunmuştur.

Bilgi sosyolojisi bilim dalı Türkiye’de henüz çok genç bir alan olması nedeniyle yapılmış bilimsel çalışmalar yeterli düzeyde olmamakla birlikte bu alanda Hüsamettin Arslan ve meşhur eseri “Epistemik Cemaat”i zikretmek gerekmektedir. Felsefe, bilim, modernleşme ve farklı alanlarda eserler veren Hilmi Ziya Ülken de bilgi sosyolojisi bağlamında eserler vererek “bilim felsefesi” teorisini geliştirmiştir.

2. “BİLGİ” KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Bilgi insanlığın ilk çağlardan beri ilgisini cezbeden en önemli ve en eski sorunsallardan biridir. En geniş anlamda bilgi, insanların kendilerini, çevrelerini, yaşam evrenlerini anlama ve anlamlandırma, hatta aktarma biçimleridir (Apalı, 2021). Eski çağlardan bu yana felsefeciler tarafından “gnoseoloji” adıyla incelenmiş, ona çokça özne-nesne ilişkisinin çıkarımları olarak bakılmıştır (Aydın, 2016). Ancak bu perspektif basit düzeyde kalmış, onun toplumla alakası çoğunlukla gözden kaçmıştır. Asıl mahiyetine 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesiyle kavuşmuş olan bilgi konusunda verilmiş ilk sistematik eser J. Locke’e ait olan “İnsan Müdrikesi Hakkındaki Deneme” dir. Antik Yunan filozoflarından Platon bilgiye geniş yer verdiği eseri “Devlet”te hakiki bilginin gerçek varoluşa ait bilgi olduğu, duyularımızla kazandığımız bilginin ise “duyusal bilgi” olduğu, gerçek bilgi olmadığı yönündeki düşünceleri yer almaktadır. Eserinde Platon, bilimleri tasnif ederek sanatları ayrı bir kategoriye koymuştur (Apalı, 2021). Herakleitos ise hem duyusal hem de akılla elde edilen bilgilerin daha sağlıklı ve emniyetli olacağı kanaatini taşımaktadır. O, insanın güvenilir bilgiye akıl ve muhakeme gücüne dayalı kolektif akıl ile iletişim kurarak ulaşabileceği görüşündedir. Sokrates’e göre kesin bilgiye ulaşmak kolay değildir, pek çok çalışma ve araştırma ile ancak ona ulaşılabilir. Mantık ilminin kurucusu olarak kabul edilen Aristoteles, bilgiyi mantık çerçevesinde ele almış, tümdengelim yöntemine başvurarak görünen doğrulardan görünmeyeni açığa çıkarmayı

amaçlamıştır (Apalı, 2021). Doğru bilgiye ulaşabilmek için doğru önermeler kurmak gerektiğinin altını çizmiştir. Rene Descartes bilgiyi felsefi bakış açısıyla incelemiş, “bilgelik” kavramına atıfta bulunmuştur (Apalı, 2021). Bilgelik O’na göre, insanın bilgisine ulaşabildiği tüm nesnelere ait bütün bir bilgidir. Bu bilgiye ulaşma yolu olarak “ilk nedenler”e işaret eden Descartes, felsefenin aslının bilgelik olduğunu, ilk nedenlere ulaşılmaya çalışıldığında zorunlu olarak bilgiye de ulaşılmış olacağını düşünmektedir. Ortaçağ Avrupası’nda bilgi ve bilgiye dair ne varsa Hristiyan dini inancının öğretisi ve dogmaları rasyonalite çerçevesinde incelenmiş, din ve felsefeyi akıl temelinde bir araya getirme gayretine girilmiştir (Apalı, 2021). Rönesans ile beraber doğa yasalarına ait geleneksel çıkarımların yerini deneye dayalı olarak doğrulanıp kanıtlanabilen olguların aldığı bilgi anlayışı gelişmiştir. G. Bruno, J. Kepler, G. Galileo, N. Copernicus bu dönem içerisinde bahsi geçen önemli bilim insanlarıdır. Aydınlanma döneminin başat ilgisi doğa olduğundan, doğanın keşfedilmesini sağlayacak bilginin ortaya çıkarılması gerektiği kanaati bu dönemin bilgi anlayışına hâkimdir. Uçak’a (2010) göre yaygın bakış açısı bilgiyi değişmez bir olgu olarak görmekte ise de, zaman içerisinde bilgiye dair yapılan tanımların değişmesi dikkate alındığında, bilginin zamana ve değişen toplumsal koşullara göre de değişen bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.

Bilginin kaynağıyla ilgili çok çeşitli görüşler mevcuttur. Bilgiye sadece akılla ulaşılabilirliğini, dolayısıyla bilginin kaynağının akıl olduğu yönündeki görüş rasyonalizmdir (Apalı, 2021). Ampirizm ise, insan zihninin doğuştan boş ve işlenmeye hazır bir “levha” olduğunu, ancak duyular aracılığı ile deneyimlenen şeylerin bilgisine ulaşabileceğini ileri sürmektedir. Bilgiye ulaşmada hem aklın hem de deneyimlerin ortak fonksiyonu olduğunu savunan görüş ise “akılcı deneyimcilik” olarak ifade edilen sentezci yaklaşımdır. Bilginin kaynağının ne olduğu konusundaki dördüncü yaklaşım duyular ve akılla yalnızca görünen şeylerin bilgisine ulaşılabilirliği, hakikate ancak özel bir bilme yeteneğiyle, yani sezgi yoluyla varılabileceğini öne süren sezgiciliklerdir. Bunlardan farklı olarak, bilgiyi hem uzlaşma hem algı hem de toplumsal deneyimler sonrasında, insanın bizzat kendisinin oluşturduğu şeklindeki önerme ise inşacılık şeklinde yer almaktadır.

Berger ve Luckmann “Gerçekliğin Sosyal İnşası” adlı çalışmasında, hangi özellikte olursa olsun bilginin geçerliliği ya da geçersizliği söz konusu olmaksızın, bir toplumda “bilgi” olarak benimsenmiş her şeye bilgi sosyolojisinin eğilmesi gerektiğini ifade ederler (Berger & Luckmann, 2008). Çağdaş bilgi teorisinin tanımına göre bilgi, suje(özne) ve obje(nesne) arasında “akt”lar aracılığı ile oluşan ve dilsel olarak ifade edilen zihinsel bir olgudur (Aydın, 2016). Bu tanımda da ortaya koyulduğu üzere bilginin üç ana ögesi mevcuttur; süje, obje ve

aktlar. Suje bilendir yani insan bilinci, obje bilinen her şey, akt ise süje ile obje arasındaki kurulan bağıdır. Suje daima objeyi anlamak için bir gayretin içindedir ve bu nedenle aktları o yönlendirmektedir. Bilinme konusundaki kayıtsızlığıyla aktif olmayan taraf ise objedir. Bu karşılıklı etkileşim ve iletişimde ne suje objeyi oluşturandır ne de obje süjeden doğmuştur, aralarındaki ilgi tamamen bilgiseldir. Objeye ve suje arasındaki ilişkiyi kurmaya yarayan bağlar akt'lardır, "doğrudan" ve "dolaylı" aktlar olmak üzere ikiye ayrılırlar (Aydın, 2016). Bilgi aktları olarak ifade edilen doğrudan aktlar, herkese her zaman aynı bilgiyi veren aktlardır. Algılama, düşünme, anlamlandırma ve açıklama bu aktların en önemlileridir. Dolaylı (duygusal) aktlar, suje ile obje arasında tamamen doğrusal bir ilişki kurmayan aktlardır; korkular, anılarla alakalı aktlar, v.b. bunlara örnektir. Duyu organlarımızla ve çoğunlukla gerçek dünyadan edindiğimiz bilgilere dayalı olan akt algı aktıdır. Düşünme aktı ise bu algılamanın insan bilincinde tekrar canlandırılması ile bunun yansımalarını içerir (Aydın, 2016). Bir objeyi aracısız olarak kavramayı sağlayan anlama aktı iken, açıklama bunun aksine; insan zihninin bir objeyi fiziksel, mantıksal ya da matematiksel bir prensip vasıtasıyla kavramasıdır. Bilginin toplumsal olarak incelenmesi gerektiğine olan inanç ve ihtiyaç ise son dönemlerde doğmuştur.

Özellikle 1980'lerde sosyoloji, kültür ve dille alakalı bilginin artmasıyla köklü bir dönüşüm ve değişim yaşandı. McCarthy bilgiyi kültür olarak ele alıp incelemektedir (McCarthy, 2002). McCarthy'ye göre çok çeşitli toplumsal bilgi çeşidi birbiriyle etkileşimde bulunarak pek çok toplumsal manalara gönderme yapmaktadır. Bilgi türleri etkili kültürel şekiller olarak anlamları oluşturup, yeni nesne ve toplumsal pratikler meydana getirmektedir. Sosyolojinin bilgiye olan alakası, devamlı olarak bilgilerin göreliliği ve değişen yapısı üzerine odaklanmıştır (Berger & Lukmann, 1966; McCarthy, 2002). Öyleyse "bilgi" sözcüğü sosyologlar için, geçmiş-şimdi-gelecek toplumlarda kavramlaşmış olan, ihtimali tüm bilgi türlerini, gelenek, örf, din, sihir, psikanaliz ya da bilim olsun, bilgi olarak kabul görmüş her şeyi kapsamaktadır.

Bilgiler iki sürece tabidir, "toplumsal olarak üretilirler" ve "toplumsal olarak dağıtılırlar" (McCarthy, 2002). Bilginin toplumsal dağıtımını, bir topluma ait bilgi birikimini oluşturan bilgilerin, toplum içinde kişiden kişiye ve gruptan gruba değişebilir ölçülerde kusursuzluk, incelik ve açıklıkla aktarılıp benimsetildiği ve kullanıldığı gerçeğini yansıtır. Günümüzde "Bilgi" folk inançlarından dinsel düşüncelere, yaşam düzenlerinden, tekniklere ve kolektif düşüncelere değin bilgi sayılan tüm her şeyle bağıntılıdır (McCarthy, 2002). Bilgiler tüm toplumun, kısmi grupların, sınıfların ve topluluk halinde yaşayanların ortak hayat

deneyimlerini dile getirir. Aynı zamanda bilgiler, bir grup çalışanın örneğin; bilim adamları, doktor ve avukatlar gibi profesyonel meslek sahiplerinin ya da memur, polis, öğretmen gibi hizmet kümesinin oluşturduğu ve yaydığı fikir, proje ve her çeşit bilgiyi ifade eder. Bütün bilgiler, başkaca her ne işlevi olursa olsun “anlam sistemleri” olarak, anlama imkânı yaratan bağıntı ve tarzlar ortaya koyarlar (McCarthy, 2002). Modernlik sonrası dünya, artık bu anlamlandırma şekillerinin (metin, söylem, dil, vb.) yoğunlaştığı bir dönemdir.

Günlük hayatta pek çok kere bilgi ile enformasyon karıştırılmakta hatta birbirinin yerine kullanıldığı olmaktadır (Arslan, 2022). Ancak bilgi, enformasyon değildir. Enformasyon, bilginin oluşması için hâlihazırda olması gerekli bir şey iken, bilginin bilgi olabilmesinin ön şartı, malumattan çok daha fazlası insani çaba ve emektir. Enformasyonun bilgiye dönüşümü bir şuurculuk hali ile olur. Bilgi toplumsal şuurun bir ürünü olup, ona ulaşmaya çalışan bireyden her zaman özgürleşmiş bir konumdadır. Fransız Marksist Louis Althusser’e göre bilim ve bilgi, ideolojik sistemlere çok da uzak değildir (McCarthy, 2002). Tarihe bakıldığında, bilimin en karanlık zamanlarının Nazi tıbbında, Hiroşima’da ve Nagazaki’de saklı olduğunun açıkça görüldüğünü dile getirmiş, devletin ideolojik aygıtlarına gönderme yapmıştır. Thomas Kuhn “paradigmalar” yaklaşımıyla, bilimsel bilginin kendiliğinden ve aşamalı olarak gelişmeyip “bilimsel devrimler” aracılığıyla ve sıçramalarla geliştiğini söyler (Slattery, 2020). Yeni kuşak bilim insanlarının mevcut ana akım hiyerarşileri yıkıp, yeni bir teorik bakış ve paradigma ile araştırmayı yönlendirdiğini savunur.

3. GENÇ BİR BİLİM DALI: “BİLGİ SOSYOLOJİSİ”

İnsan ve onun oluşturduğu toplumlar yaşamlarının her evresinde bilgiye ihtiyaç duymuşlardır (Aydın, 2016). Zira bilgi, insan hayatının olmazsa olmaz bir unsuru halindedir. Bu önemden dolayıdır ki insan bilgiyle yüzyıllardır ilgilenmekte, bilginin ne olduğuyla ilgili sorulara cevap aramaktadır. Antik Yunandan bugüne değin “Bilgi nedir? Bilginin oluşumunu etkileyen etmenler nelerdir? Bilgi hangi şartlarda oluşur? Doğru ve gerçek bilgiye nasıl ulaşılır? Bilginin sınırları nelerdir?” gibi pek çok soru sorulmakta, bu sorulara doyurucu bir açıklama yapılmaya çalışılmaktadır (Apalı, 2021). On sekizinci yüzyıl ve sonrasında Condorcet gibi isimlerle görünür hale gelmeye başlayan Bilgi Sosyolojisi, M. Weber, A. Comte, E. Durkheim ve Karl Marx gibi klasik sosyologlar ile gelişmiş; 20. yüzyılda K. Mannheim, A.P. Sorokin ve G. Gurvitch gibi düşünürlerle birlikte amacı, alanı ve yöntemi olan bir disiplin halini almıştır (Aydın, 2008). En genel anlamda “Bilgi Sosyolojisi” sosyolojinin bir alt disiplini olarak, toplum ve bilgi arasındaki ilişkiselliği konu edinmiştir. (Bal, 2004). Sosyal yapı tipleri ile bilginin

türleri arasındaki ilişki, bilginin toplumsal temelleri, sosyal değişme-bilgi ilişkisi, onun başlıca çalışma alanlarını teşkil etmektedir. Bilgi sosyolojisi, bilgiye sosyolojik açıdan bakarak bilgiyle alakalı yapılar ve süreçlerle, toplumsal yapılar, süreçler arasındaki farklı şekillerde yoğunluk gösteren etkileşme biçimlerini incelemektedir. Bilgi sosyoloji bilgiye toplumsal açıdan yaklaşmaktadır. Bilgiyi bireyle değil toplumla eşgüdüm, toplumun içinden çıkan bir oluşum olarak görür ve bundan dolayı ki tecrübe edilmemiş bilgiyle ilgilenmemektedir. Bireysel seviyenin dışında toplumla ilişkilendirilebilen bir bilgi anlayışı, bilgi sistemiyle olan ilişkisi açısından her çeşit toplumsal realite ve sosyolojik ilgi, bilgi sosyolojisinin alanını oluşturmaktadır (Aydın, 2016). Bilgi sosyolojisinin gayesi ise, bilgi sistemleri ve sosyolojik yapılar arasında süregiden ilişkisellikleri incelemek, geçmişini açıklamaya çalışarak, geleceği için de yol gösterici olmaktır. Bilgi sosyolojisi bu amacına ulaşmak için tümevarım ve tümdengelim yöntemlerini birlikte kullanmaktadır. Genel kavramlara ulaşabilmek için tümevarım yöntemini kullanırken, genel yargıların hakikatliğini açıklayabilmek için tümdengelim doğrulayacak tek ve somut verilere başvurmaktadır. Bilgi sosyolojisi bir taraftan farklı yapı türleri ve bu türlerin içerisindeki bilgi şekillerinin farklı vurgulanışları, farklı bilgi türleri arasındaki farklı hiyerarşiler ve öte yandan; toplumsal çerçeveler, toplum tipleri, sosyal sınıflar, özel gruplaşma tezahürleri arasındaki kurulmuş halde bulunabilecek işlevselliklerin incelenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Gurvitch, 1999). Bilgi sosyolojisi; gruplar ve toplumun insan yaşamı üstündeki etkisinin alanını ve sınırlarını araştırarak, temel toplumsal soruları sembollerle ve göstergelerle çalışan farklı yaklaşımıyla incelemektedir (McCarthy, 2002).

Bilginin sosyal düzen içindeki konumuna dair iki karşıt fikirden bahsedilebilir. Öncelikle “Bilgi toplumsal olarak belirlenir” şeklindeki birinci önerme, ilk başlangıcından beri bilgi sosyolojisine hâkim olmuştur. Mannheim bunu “toplumsal belirlenimcilik” olarak kavramsallaştırmıştır. “Bilgi toplumsal bir düzen oluşturur” şeklinde ifade edilen ikinci önermede ise, bilgilerin sosyal düzenin alelade bir çıktısı olmadığı, tam tersine toplumsal düzenin oluşturulması ve aktarılmasında kilit rol oynadıkları iddia edilir (McCarthy, 2002). Bilginin toplumsal belirleyiciliği düşüncesi Marx ve Durkheim gibi klasik toplumbilimcilerin çıkış noktasıdır. Marx, altyapı ve üstyapı veya düşünceler dünyası arsındaki ikiliği sürekli kullanmıştır. Bu tez bugün bilgi sosyolojisi alanında ilgi gören ve sahiplenilen ifadedir.

Günümüzde, “bilginin toplumsal kökenleri” arayışının yerini, gerçeklik ve bilgi sorununa ait tamamen farklı bir düşünce yöntemi almıştır. Artık “anlamın toplumsal üretimi” fikri hâkimdir. (McCarthy, 2002). Ön şartı ise, maddesel ve toplumsal varlığın ancak bir halkın

kolektif şuuruyla birlikte anılabileceğidir. Bilgi deneyimin bir alt ürünü olmadığı gibi, maddi varlık hiçbir zaman bilgi, düşünce, inanç ve dil gibi unsurların önünde yer alamaz. Bu Marshall Sahlins'in tarihin maddeci algılanışına yönelik eleştirisinin temel tezidir (Arslan, 2022). Klasik sosyoloji düşünürleri bilginin, oluştuğu/ oluşturulduğu toplumun dikkate alınarak anlaşılabilirliği konusunda ortak fikre varmışlardır. Hemen her konuda olduğu gibi, bilgi sosyolojisinin tarihi ve konusu kendinden çok daha önceye uzanır. Bu açıdan bilgi sosyolojisinin günümüze değin geçirdiği gelişim aşamalarında, pek çok toplumbilimcinin önemli düzeylerde katkısı vardır. Saint-Simon, Marx ve bazı düşünürler öncülük etmiş, Weber, Durkheim, Jarusalem, Scheler, Levy Bruhl ve Pareto kuruculuğunu üstlenmiş, Sorokin, Gurvitch ve Manheim gibi bazıları ise yaptıkları katkılarla bilgi sosyolojisinin gelişmesini sağlamışlardır (Aydın, 2016).

4. BİLGİ SOSYOLOJİSİNİN KURUCULARI

Bilgi sosyolojisinin başlı başına bir bilim dalı olmasında elbette pek çok sosyolog ve düşünürün katkısı bulunmaktadır. Farklı dönemlerde bilgi ve bilgi sosyolojisinin de içinde bulunduğu farklı tartışma alanları gerek sosyologlar gerek felsefeciler gerek de farklı alanlardan bilim insanlarının çalışmaları arasında yerini almıştır. Ancak bu bilim dalının kurulmasında hem temellerinin atılması bağlamında hem de bağımsız bir disiplin haline gelmesinde çok önemli katkıları bulunan bilim insanlarına kısa değinmek gerekmektedir.

Ünlü İslam filozofu olan İbn Haldun (1332-1406), din ve toplum problemleri üstünde durmuş ve onları sosyolojik inceleme ve değerlendirmeye tabi tutmuştur. O'nun eserlerinde mantık, demografi, şehircilik, iktisat, siyaset ve müzik ve tarihi maddeciliğe kadar farklı modern görüşlerin ilk izlerine rastlamak mümkündür. İbn Haldun'a göre tarih insanı ve insanın toplumsal yaşamını kapsayan geniş ve büyük bir disiplindir. O, bu bağımsız ve yeni ilimin konusunu "insan toplumu ve insan medeniyetinin incelenmesi" olarak belirlemiştir (Akyüz & Çapcıoğlu, 2016). Bu durumda İbn Haldun, A. Comte' tan yaklaşık beş asır evvel (1840) sosyolojinin mucidi olma özelliğini taşımaktadır. Tarih anlayışı O'nu "Ümran görüşüne götürür ki, modern sosyolojideki "kültür ve medeniyet" olarak karşılığını bulmaktadır. İbn Haldun, Mukaddime isimli kapsamlı eserinde tarihçiyi hata yapmaya yönelten sebeplerden bahsederken, toplumsal değişme ve koşulların, o topluma ait bilgi birikimine olan etkisi üzerine odaklanmıştır (Aydın, 2016). Taha Hüseyin'in aktardığına göre, İbn Haldun toplumların bilgisel süreçlerini üç dönem(tavır) şeklinde incelemiştir. (Haldun, 2020). Birinci dönem, İlkel yaşam(ayşetu'l-bedv) dönemidir. Bu dönem, insanların yalnızca gelenekler ve gereksinimler

doğrultusunda hareket ettikleri ve kabile halinde yaşadıkları dönemdir. İkinci dönem ise devlet kurma aşamasıdır; yeni fetihlerle yerleşik yaşama ve devlet yönetimine geçilen zamandır. Bu yerleşik yaşamın sonucu oluşan gereklilikle toplumsal düzenlemeler için yasalar oluşturulmuştur. Üçüncüsü ise yerleşik (kentsel) yaşam dönemidir. Fethettiklerin yerlerdeki toplumlara ait bilgiler benimsenmiş, hoş giden taraflarına uyulmuştur. İbn Haldun'a göre bu zamanda zengin, ferah ve eğlence odaklı bir yaşantı başlamıştır. Bu üç dönemin sonrasın da ise durgunluk ve yıkılış döneminin olması İbn Haldun'un tespitleri arasında yer almaktadır.

Bilgi sosyolojisinin kurucularından olan Fransız toplumbilimci Lucien Levy Bruhl (1857-1939), toplum tipleri ve bilgi tarzları üzerinde durmuştur. Yaşadığı dönemin tiplemesine sadık kalarak toplumları “ilkel” ve “gelişmiş” olmak üzere iki şekilde ele almaktadır (Aydın, 2016). Bilgi anlamında nesnellik ve objektiflik atfettiği batı toplumları Bruhl'un gelişmiş toplum kategorisindedir. Bu toplumların bilgi sistemlerine biçimsel mantık ve gerçek düşünce yapısı hâkimdir. Diğer yandan, ilkel toplumların bilgi anlayışı henüz mistik ve duygusal özelliktedir. Burada her şey idealize edilir, olduğu haliyle algılanmaz. Bu bilgi seviyesinde biçimsel mantık gelişmemiştir. Levy-Bruhl'a göre başka bir topluma uyarlanamayan ilkel zihniyete karşın, gelişmiş “batı” zihniyeti başka bir topluma aktarılabilir. Bu görüşler belli tartışma ortamı oluşturmuş ve bu konuda öncüller sağlamış olmakla birlikte 19. y.y.'ın düşünce tarzını yansıtan bir genellemedir.

Felsefe temelli bir filozof olan ve “Bilgi Sosyolojisi” terimini ilk ortaya atan Alman düşünür Max Scheler (1874-1928), genellikle eserlerini bilgi ve etik konularında vermiştir. Scheler'in Bilgi sosyolojisi iki önemli konuya eğilmektedir. Bunlardan ilki bilginin mahiyetinin toplumsal gerçeklerle olan ilişkiselliği ve diğeri de bilgi türleridir (Aydın, 2016). Bireysel ya da toplumsal seviyede olsun, bilgi bir suje-obje ilişkisi olarak “bir gerçeğin bir başka gerçeğe katılması”dır. Burada suje, aktarı yönlendirerek bilgiyi üretenin kendisi olmasına karşın, bilgiden sonra değişmiştir. Yani ilk haldeki suje ile bilgiden sonraki (ikinci haldeki) suje aynı değildir. Bağ kurduğu farklı objelerden elde ettiği bilgiler de farklıdır. İşte bilginin sürekli ilerlemesini sağlayan dinamik yapı da buradadır. Scheler'e göre bilgi kişisel seviyede başlayıp, zamanla toplumsallaşır. Çünkü bilgi belli toplum gerçekliklere karşıt oluşur, oluşan bu bilgi ise yeni toplum gerçeklerine yol açar. Aslında sürekli devam eden karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Scheler ayrıntılı olarak incelediği üç bilgi türünden şu şekilde bahsetmektedir:

1. Egemen Olma Bilgisi: İnsanın doğaya hâkim olmasına ait bilgidir. Bilimsel bilgi ve teknik bilgiyi bu kategoride zikretmek gerekmektedir.

2. Kültürel Bilgi: Felsefi bilgi gibi insanın çevresini tanımasının bilgisidir.

3. Kurtarıcı Bilgi: İnsanın olgunluk içerisinde hayatını devam ettirmesinin yollarını gösteren teolojik (dini) bilgidir. Bu bilgi türleri farklı toplumlarda çeşitlilik gösterebileceği gibi, kendi içlerinde de değişik özelliklerde olabilirler. Scheler, bireysel bilginin toplum tarafından düzenlenme biçimini ayrıntılı bir tarzda incelemiştir. O bireysel bilginin toplumda tecrübe öncesinde bulunduğunu ve bu bilgiye ait anlam düzeninin kişisel tecrübeye katıldığını vurgulamaktadır (Berger & Luckmann, 2008). Max Scheler fenomenoloji akımının “varlık” ile “anlam” ayırımından yola çıkarak bilgiyi, “olgusal” ve “özel” bilgi olarak iki kısma ayırmaktadır. O’na göre sosyolojiye düşen görev, hem bilinç tarafından belirlenen insan faaliyetleri (ideal olan), hem de güdülerce belirlenen insan faaliyetlerini (“reel” olan) incelemektir (Arslan, 2022). Scheler tüm bilginin mecburi olarak toplumsal olduğuna işaret etmektedir. Çeşitli görüş açılarının bilginin araştırma konusunun seçimini belirlediğini, ancak bilginin muhteviyatı ve hükmünü belirlemediğinin altını çizmektedir.

George Gurvitch (1894-1985) bilgi sosyolojisinin yapı ile ilgili sorunlarını ele alarak, konularını sistematik hale getiren önemli bir düşündürüdür. “Derinlemesine Sosyoloji” yaklaşımıyla, toplumu katlar halinde ele alıp incelerken, “Pluralist Sosyoloji” yaklaşımıyla çok değişkenli açıklama yoluna gitmektedir. Bilgi sosyolojisi, hukuk ve dinle ilgili çalışmalarını, “Bilgi Sosyolojisinin Ortamı” isimli eserinde sistemleştirmiştir (Aydın, 2016). Gurvitch bilgi sosyolojisinin, “sosyal ortam ve bilgi arasındaki ilgi” ile “bilgiler sistemi” olmak üzere iki temel konusunu ele almaktadır. Bilgi ile toplum arasındaki mikro ve makro düzeydeki ilişkileri ortaya çıkararak, bu ilişkinin sonuçlarını açıklama gayretine girer. O’na göre makro-toplumsal düzey, bilgi sisteminin tümünün toplumla alakasını anlatırken, mikro- toplumsal düzey ise alt grup yapıların, alt bilgi türleri ile alakasını anlatmaktadır. Bilgiler sistemi konusuyla Gurvitch, sosyolojik olarak bilgilerin sistematiğini ele alıp incelemiştir. Bir toplumda tüm bilgilerin, belli bazı özellikler ve eksenler paralelinde bir sistem oluşturduklarını ifade ederken, bu oluşan sisteme de “Bilgiler Sistemi” adını vermiştir. Bu sistem bilginin niteliğini anlatan bilgi türleri ve bilginin niceliğini ifade eden bilgi şekilleri ile çalışır. Aydın (2016), bu konuda bir tipoloji yapmış, genel olarak bilgi türlerini aşağıdaki şekilde ele almıştır:

1. Dış dünyanın algısı bilgisi; kolektif bir bilgi olup felsefi bilgi dışındaki diğer tüm bilgileri kapsayan bir bilgi türüdür. İçinde yaşadığımız dünyaya ait zamansal ve mekansal boyutların dâhilinde sahip olduğumuz bilgidir.

2. Felsefi bilgi; bazı çağlarda ve toplumlarda ayrıcalıklı bilgi konumunda olan, kişiselliğe en yakın, daha derinde bilinebilen bilgi türüdür (Aydın, 2016). Yüksekten bakan, dışa kapalı, mesafeli ve aristokratik bir bilgidir ve bireysel bilgiyi, kolektif bilgi karşısında üstün bir konumda görür.

3. Bilimsel bilgi; deneysel doğrulamalara uygun sonuçlarla temellendirilebilen bilgi türüdür.

4. Sağduyunun bilgisi; daha ziyade ataerkil ve feodal toplumlarda ya da köylü sınıfında görülen, kişinin toplumsal dünyada kontrolünü kaybetmeden ve tedbirli bir şekilde, aslında nerede bulunup nereye gittiğini belirlemesine imkân veren bilgiler bütünüdür.

5. Teknik Bilgi; ideallere ve amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlara ait bilgi türüdür.

6. Siyasal bilgi; grup çatışmalarının keskin, sınıf karşıtlıklarının ön planda olduğu toplumsal yapılardaki bilgi sistemleri içerisinde üst sıralara yükselme eğilimindedir (Gurvitch, 1999). Düşünürü göre bilgi şekilleri, yoğunlukları içinde buldukları topluma göre değişiklik gösteren, karşıtlıklar içerisinde, ikili beş gruptan oluşur. Bunlar şu şekildedir: Mistik bilgi-rasyonel bilgi, pozitif bilgi-spekülatif bilgi, kolektif bilgi-bireysel bilgi, ampirik bilgi-kavramsal bilgi, simgesel bilgi-gerçek bilgi. Gurvitch'e göre bilgi şekilleri toplumlarda yalnız halde bulunmayıp, bilgi türleri ile uyumlu ve kaynaşmış bir yapıdadır. Örneğin, simgeselliğin yoğun olduğu bir toplumda sanat ve din, sembolik anlamları ortaya çıkaran bilgi türlerini etkinleştirmektedir (Aydın, 2016). Toplumsal yapı tipleri ve bilgi sistemleri arasında işlevsel bağların olduğu aşikârdır. Hangi türden olursa olsun bilginin bir toplumdaki rolü, yukarıda bahsi geçen bilgi türlerine göre daha sınırlı ya da daha aktif olabilmektedir. Örneğin; karizmatik, ataerkil ve feodal yapıdaki toplumlarda bilginin rolü, antik site ve çeşitli kapitalist formdaki toplumsal yapılara göre daha zayıftır. Bunun yanı sıra başkalarının, bizlerin, grupların ve toplumların bilgisi, siyasal bilgi, teknik bilgi, sağduyu bilgisi ve dış dünyanın algısı bilgisi gibi bazı bilgi türlerinin toplumsal yapıyla olan bağı, felsefi bilgi ve bilimsel bilgiyle kıyaslandığında daha yoğundur (Gurvitch, 1999). Gurvitch, yaşadığı dönem ve toplumların geçirdiği değişimlerin çok farklı tezahürlerini birlikte yaşamış, toplumsal gerçekliğin nasıl değiştiğinin tanığı olmuştur. O'nun bilgi sosyolojisi, bilgiyi toplumsal olarak ortaya çıktığı çeşitli düzlemlerin bütünlüğünde, sonsuz oluşma sürecinin tüm anlarında kavramaya yöneliktir (Gurvitch, 1999). Bunu gerçeklikten kopmadan, tarihsel içeriğinin zenginliğiyle ve sadece mantıksal inşaaya dayalı bir tarih felsefesine indirgmeden yapmaktadır.

Karl Mannheim (1893-1947), bilgi sosyolojisinin gelişiminde şüphesiz önemli derecede katkısı olan düşünürlerdendir. Marx, Dilthey ve Weber'e ilgi ve hayranlık duymuş olan Mannheim, kendisi Macar asıllı olmasına rağmen Alman düşüncesinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. "Bilgi Sosyolojisinin Kuralları" isimli eserinde, bilgi sosyolojisi ile ilgili görüşleri ve bilgi- toplum ilişkisini açıklama metodunu gösteren bir "yöntem" ile bu ilişkisellik üstüne yapılan açıklamaları kapsayan bir "teori" yi ele almıştır. Mannheim, bilgi sosyolojisinin bilgi-toplum ilişkiselliğinin de ilerisinde, sadece bilgiye ait olan ve temel farklılıkları göstermeye yarayan "ayırıcı perspektif" olarak adlandırdığı yöntemin sahibidir (Aydın, 2016). Toplumsal Bilginin oluşumunu ve dönüşüm şeklini açıklayan bu farklar, çoğunlukla toplum temelinde örgütlü, örgütsüz, yatay-dikey, halk-aydın, vb. belli bir kısmı ikili olan toplumsal mekanizmalardır. Örneğin; dikey hareket ve ilişki, bilgi farklılaşmalarını en iyi anlatır. Mannheim bu işleyiş içindeki "aydın" üzerinde özellikle durmuş, "ideoloji" gibi bir bilgi görüntüsü oluşturduklarından bahsetmiştir. Mannheim'in "Entelijensiya" olarak kavramlaştırdığı, herhangi bir topluma ya da sınıfa bağlı olmadığı düşünülen, tam da bu nedenle objektif bilgiye bu kişiler sayesinde varılabileceğini savunduğu gruptur. Marx'ın teorisinden etkilenen Mannheim'e göre başat bilgi politik içerikli olan ideolojidir, ancak bütün bilgileri ideolojiye indirgemez.

Mannheim'in bilgi sosyolojisine göre, bilgiyi toplumsal şartlar oluşturmaktadır (Mannheim, 2016). O, bilgiyi sadece toplumlar ile değil aynı zamanda din, mezhep, meslek, kuşak, okul, vb. gibi özel gruplar ile olan ilişkisi bağlamında da ele almanın gerekli olduğunu altını çizmektedir. Ayrıca kullanıldıkları ortama göre farklılık gösteren ifade, simge, işaret ve iletişim araçlarını da kapsayacak şekilde bilgi sosyolojisi alanının genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bilgi sosyolojisi kendine konu olarak, modern hayatın çıkmaza girmesiyle ortaya çıkan kuramlar ve düşünme şekillerinin toplumsal ilişkiselliğini seçmiştir. Mannheim'in bilgi sosyolojisi, hem varoluşsal temelin anlaşılabilir ölçütlerinin gösterilmesi, hem de bilginin kuram dışı durumlarının şimdinin koşullarıyla uyumlanabilecek bir teori oluşturma çabasının sonucudur. Mannheim "İdeoloji ve Ütopya" adlı ünlü eserinde, geçmiş ve şimdi konusunda ideolojiyi, gelecek konusunda ise ütopyayı herhangi mevcut toplumsal durum karşısında uyumsuz olma temelinde tanımlamaktadır (Gurvitch, 1999). O; ideoloji kavramıyla, herhangi bir toplumdaki yönetim sınıfının değer ve inançlarını anlatmaktadır. Belli grupların belli durumlardaki ortak bilinç dışılıkları, bu kesimin ve diğer grupların gerçek toplumsal durumu fark etmesine engel olarak mevcut durumu kuvvetlendirmektedir. Mannheim; ütopya kavramıyla toplumu çarpıtılmış ve taraflı bir gerçeklik algısı oluşturulmuş bir gelecek

anlayışına göre, tekrardan kurma gayretindeki baskı altındaki grupların ve ütopyik bir toplum hayalindeki radikal bir alternatif arayışındaki grupların değer ve inançlarını anlatmaktadır (Slattery, 2020). Mannheim'ın temel ilgisi, açık bir şekilde ideolojik fenomen üstündedir (Berger & Lukmann, 2008). Daha sonraları da “bir bilgi eğer kendisini ciddiye alan kişiyi, içinde yaşadığı özel tarihsel aşamaya uyum gösterebilmekten alıkoyacak kavramlar ve kategoriler kullanıyorsa, yanlış bir bilgidir” diye yazmıştır (Gurvitch, 1999). Mannheim'a göre realiteyi kavrayan bilinç (özne) her zaman tarih içindedir (Arslan, 2022). Bundan dolayı tarih ve toplumu aşan, dışlayan bir algılama olayı mümkün değildir. İnsanın kavrama olayına mecburiyeti, aslında tarih ve topluma bir mecburiyettir. Tarihi yer görecelik (rölativizm) ile birlikte belirir ve kesinleşir. Mannheim'ın düşüncesine göre bir tek kesin hakikat vardır, o da bütün hakikatin göreceli olduğudur. Tüm düşünce şekilleri ve görüş açıları belli zihniyet içerisinde var olurlar. Özünde doğru yoktur, doğru kendi bağlamı dâhilinde mümkündür.

Berger ve Luckmann toplumsal yapı ve bilgi süreçlerinin oluşmasını birlikte yazdıkları “Gerçekliğin Toplumsal İnşası” adlı eserlerinde tartışmışlardır (Balkız & Öğütte, 2012). Bilgi sosyolojisinde “İnşacılık” olarak yerini alan ve kendilerinden sonraki pek çok çalışmaya ilham kaynağı olan bu teori günümüz bilgi sosyolojisinde yaygın kabul gören bir tez olmuştur. Berger ve Lukmann'a göre “gerçeklik” ve “bilgi” karşılıklı ilişkiye tabidir ve toplum içerisinde üretilirler (McCarthy, 2002). Durkheim ve Weber'in çalışmalarının bir sentezini yapmaya gayret eden düşünürler, insan düşüncelerinin nesnellığe nasıl dönüştüğünün ve toplumun oluşumunu nasıl etkilediğinin soruşturmasını yapmışlardır. “İnsani faaliyetinin bir şeyler dünyası üretebilmesi nasıl mümkündür?” (Berger & Luckmann, 2008) sorusunun cevabını vermeye çalışmışlardır. Kişilerin günlük hayatlarındaki yapıp etmeleri olduğu gibi kabul edilmeli, tüm saptamalar bu nesnelleşen insan eylemleri üzerinden yapılmalıdır onlara göre. Gerçekliğin toplumsal kuruluşunu, “dışsallaştırma”, “nesnelleşme” ve “içselleşme” süreçleriyle açıklamaktadırlar. Bu bakış açısı içinde toplum ilk önce “nesnel/objektif gerçeklik olarak” daha sonra ise “öznel/sübjektif gerçeklik olarak” (Balkız & Öğütte, 2012) görünür. Nesnel gerçeklik aşamasına, kurumlaşma ve meşrulaştırma olmak üzere iki sosyal mekanizma hâkimdir. Burada “insanlaşma süreci, bir çevreyle girilen karşılıklı ilişki içerisinde vuku bulur” (Berger & Luckmann, 2008). Bu bahsi geçen çevre doğal ve insani bir çevredir. İnsan her açıdan tam olarak dünyaya gelmemekte, doğumunu takip eden her çeşit sosyal çevrede diğerleriyle kurduğu etkileşimler sonucu bu eksik kalan yönlerini tamamlamakta, “insani benlik” de bu süreç içinde oluşmaktadır. İnsanın içine doğduğu sosyal düzen bu ilk aşamada nesnellik olurken, ikinci aşamada devamlılığı olan insani bir üretim olarak ortaya çıkar. Bu aşamada

sosyal düzen, insanın kendi dışındaki doğa ve tüm diğerleriyle etkileşimi sonucunda dışsallaşması sırasında ürettiği “şey” halidir ve geçmiş insan yaşantılarının bir ürünüdür. Biz bu ürünleri maddi ve manevi “kültür” olarak tanımlarız. İçselleştirme aşaması, bir cenin formundan olgun bir insan olmasına kadar bireyin geçirdiği süreçlerdir. Bu sürecin en iyi ifadesi “sosyalizasyon” dur (Berger & Luckmann, 2008). Sosyalizasyon onlara göre, kişinin bir toplumun tümünün ya da belli bir kısmının nesnellğine katılması ve bunu içselleştirmesidir. Yazarlar bu içselleştirme dönemini “birincil sosyalizasyon” ve “ikincil sosyalizasyon” olarak iki yaşam dönemi şeklinde açıklamaktadırlar. Birincil sosyalizasyon, kişinin anne babası başta olmak üzere çocukluk döneminde karşılaştığı ve onu topluluğun bir ferdi haline getiren aşamadır. İkincil sosyalizasyon ise, hâlihazırda sosyalleşmiş olan bireyi topluluğun nesnel dünyasındaki yeni alanlara adapte eden süreçtir. Okul, arkadaşlar, iş, vb. bu süreçlerdendir ve yaşam boyu devam etmektedir. İnsanın tüm bu sosyalizasyonu dilin içselleştirilmesiyle paralel olarak ilerler. Dil ve bilginin eşgüdümünün üzerinde duran Berger’e göre, bir toplumda dil kurulurken bilgiyi aktaran bilişsel ve normatif yapı da birlikte kurulur (Berger, 2005). Dolayısıyla bilgi tarihsel süreçle ilişkili olarak incelenmelidirler. Bundan dolayı bilgi, çok farklı toplum grupları veya insan toplulaşmaları tarafından benimsenip kabul edilen her çeşitten olguyla ilgili düşünceye gönderme yapmaktadır. Peter L. Berger’e göre bilgi, sosyal düzeni açıklama ve haklılaştırma işlevi görmektedir (Berger, 2005). Toplumsal olarak nesnelleşir ve kurumsal düzenlemelerin niçin öyle oldukları hakkındaki tüm sorular için cevap teşkil eder. İlk başta insan zihninin bir ürünü olan bilgi, insani faaliyetler sonucu toplumsal olarak nesnelleşerek yasa koyucu özelliğe ulaşır. Bilgi Sosyolojinin ana merkezi “düşünceler”den farklı olarak “ortakduyu” bilgisi olması gerekir (Berger & Luckmann, 2008). Bu nedenle bilgi sosyolojisi, tam olarak gerçekliğin sosyal inşası ile alakadar olmalıdır. Buradan anlaşılacağı üzere Berger ve Luckmann’a göre bilgiler toplumsal olarak belirlenirken, kültürel ve ulusal çerçevede sosyal ve siyasal ilişkileri şekillendirip yönlendiren ve hayati değerdeki toplumsal işlevi olan olgulardır. C. H. Cooley, Robert Park ve Herbert Blumer gibi önemli ve öncü isimler toplumsal belirlenimcilik tezine karşı çıkmalarına rağmen, bu teorinin kabul edeni ve takipçisi olmuştur.

5. KURUCU SOSYOLOGLARIN “BİLGİ” ANLAYIŞLARI

Bilgi sosyolojisinin kurulmasında ve gelişmesinde çok önemli katkıları bulunan sosyolojinin kurucu isimlerinin bilgi kavramına yükledikleri anlam ve sosyoloji bilimi çerçevesinde ne şekilde değerlendirilmesi hususu çalışma açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. O nedenle başta sosyoloji ilim dalının kurucusu olan Auguste Comte olmak üzere diğer

kurucu sosyologların hem bilgi kavramı hem de bilgi sosyolojisine olan katkıları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

5.1. Auguste Comte

Auguste Comte (1798-1857) Fransız Devrimi'nin hemen akabinde doğmuş, özellikle anavatanı olan Fransa'da oluşan karışıklık ve kaosa çözüm bulmak, bir ilerleme ve düzen araştırması yapmak için, toplum bilimlerinde “bilimsel yöntem” kullanılmasına dayanan analiz, gözlem ve karşılaştırma gibi bilimsel prensipleri olan “Pozitivizm” anlayışını geliştirmiş bir filozoftur (Slattery, 2008). Doğru bilgiye deney ve gözleme dayalı bir yöntemle ulaşılabileceğini savunan Comte, bilimsel olmayan, gözlem ve deneye dayanmayan bilgiyi kabul etmemektedir. Comte, sosyolojiyi bütün bilimlerin içinde özel yeri olan bir bilim olarak kurma gayretinde olmuş, “Pozitivizm” ve “Sosyoloji” kavramlarını ilk kullanmış düşünürdür (Slattery, 2008). Toplumsal ilerleme ve paralelinde bilginin dönüşümünü, kendi kavramsallaştırdığı “üç hal yasası”nda ele alıp incelemiştir. Comte'a göre siyasal ve toplumsal düzen tipleriyle bilgi sistemleri birbirleriyle sıkı ilişki halindedir (Bal, 2004). Bir topluma hâkim olan, onu şekillendiren normlar ve yönetim sistemleri ile o toplumda üretilen bilgiler birbirine içkindirler ve karşılıklı birbirini etkilemektedir. Dünyanın başlangıcından 1300'lü yıllara kadar, topluma hâkim olan ruhban sınıfı ve yönetimi elinde tutan askerlerdir. Comte'un bilgi sınıflamasında bu dönemde üretilen bilgi ise “teolojik bilgidir” (Bal, 2004). Bu bilgi türü doğaüstü güçler, Tanrı'nın varlığı, evrenin yaratılması, vb. gibi her çeşit mistik konu hakkındaki tüm bilinmezlere ulaşmaya çalışan bilgidir. Orta çağ ve Rönesans (1300-1800) dönemlerine hâkim olan, hukukçu ve din adamları tarafından geliştirilen bilgi ise “metafizik bilgidir” (Bal, 2004). Duyu organlarımızla algılayamadığımız, gerçek dünyada elle tutulan gözle görülen karşılığı olmayan, salt sezgilerimizle varlıklarını bilebildiğimiz bilgiyi Comte bu evreye atfetmiştir. Toplumsal olgu ve olayların açıklanması halen soyut ve doğaüstü güçler kaynaklıdır bu dönemde. Ancak bu kaynaklar daha sistematik hale gelmiştir (Slattery, 2008). Bu aşama henüz teolojik evreden tam olarak bir kopuş olmamakla birlikte, pozitivist aşamaya bir geçiş evresi olarak değerlendirmek mümkündür. Comte, Fransız Devrimi'nden sonra beliren sanayi toplumunun başat bilgisini ise “Pozitif Bilgi” olarak belirlemiştir (Bal, 2004). Endüstri yöneticileri ve bilim insanları bu dönemin bilgisinin oluşumuna öncülük eden gruplardır. Bu evreye, bilim insanlarınca deneysel yöntemle ve akılla elde edilen bilimsel bilgi hakimdir. Toplum bu bilgiye göre şekillenmekte ve yönlendirilmektedir. Sosyolojik çıkarımlar ve düşünceler, soyut felsefeye ve spekülasyonlara göre değil; deneye dayalı analizlere ve bilime göredir (Slattery, 2008). Comte'un tarihsel aşamalandırmaya dayanan üç hal yasasında, her

aşama kendine has kurumlarını oluşturmaktadır (Bal, 2004). Teolojik dönemde aile, metafizik dönemde devlet, pozitif safhada da insanlık önem kazanmaktadır.

Auguste Comte toplumun iş bölümü vasıtasıyla daha farklılaşmış ve uzmanlaşmış bir şekilde geldiğini ileri sürmektedir (Slattery, 2008). O'na göre sosyolojinin görevi, geniş bir bakış açısı ile hem sosyal dinamiği (toplumsal değişmeyi denetleyen yasaları), hem de sosyal statüğü (toplumsal düzenliliği sağlayan yasaları) incelemektir. Comte pozitivizmi Avrupa'nın ahlaki ve toplumsal bir kriz içinde olduğu, mevcut dinin işlevsiz kaldığı ve kişisel alanlara çekildiği döneminde, insanlığa ait yeni dinin temelini teşkil eden bir ahlaki uzlaşma yaratacak araç olarak ortaya koymaya çalışmaktadır.

5.2. Emile Durkheim

Emile Durkheim (1858-1917), modern sosyal bilimlerden olan sosyolojinin bilimsel bir disiplin olmasında, araştırma mecralarının ve bu mecralarda uygulanması gerekli nesnel yöntemlerin bulunması konusunda önemli katkıları olmuş, Fransız bir sosyal bilimcidir. Saint Simon'un temellerini attığı ve Auguste Comte tarafından sistemli bir bilim statüsü kazandırılan Pozitivizmin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur (Ballıkaya, 2015). Pozitivist gelenekten beslenen Durkheim, "toplumsal olgu" diye adlandırdığı şeylerin ancak yine başka toplumsal olgularla açıklanabileceği görüşünü savunmaktadır (Durkheim, 2005). Durkheim'e göre geçmişten günümüze sosyolojinin başlıca sorunlarından biri, toplumsal düzen ya da O'nun ifadesiyle "toplumsal dayanışma" problemidir. Durkheim toplumsal düzenlerin ne şekilde kurulup varlığını nasıl devam ettirdiğini, agresif değişim dönemlerinden sonra nasıl yeniden teşekkül olduğunu incelemiştir. Kırsal toplumların kitle sanayi-kent toplumlarına, geleneksel toplulukların modern toplumlara nasıl evrildiğini sorgulamıştır. Durkheim tüm bunların cevabını "toplumsal iş bölümünün giderek gelişmesi sonucunda toplumsal dayanışmanın dönüşüme uğraması"nda bulmuştur. İnsani olguların bireyden bağımsız şekilde ve onun dışında; toplumsal kaynaklı oldukları yönündeki toplum merkezli ve bireyi arka planda gören "olguculuk" yaklaşımını kavramlaştırmıştır. Durkheim modern toplumlara ait karmaşık iş bölümü ile geleneksel toplumların basit toplumsal yapılarını, "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" olarak iki düzeyde karşılaştırma yoluna gitmiştir (Durkheim, 2005). Geleneksel toplumda görülen mekanik dayanışmada basit düzeyde iş bölümü vardır, insan davranışları ortak değerler ve ahlak prensipleri tarafından şekillendirilmektedir. Cemaatler ya da topluluklar içindeki ilişkiler akrabalığa dayalı, gayri resmi ve yüz yüzedir. İnsanlar ya avcı ya çiftçi ve genellikle aynı işleri yapmaktadırlar. Özel mülkiyet ve bireysellik çok azdır. Normal olarak

kabul edilen durumdan sapmalar, toplumsal olarak cezalandırılmaktadır. Durkheim'e göre gelişmiş sanayi ve artan nüfusuyla, modern toplumlarda görülen dayanışma tipi ise organik dayanışmadır. İnsanlar arası ilişkiler daha resmidir ve toplum üyelerinin konumları ürettikleri iş ve değerler tarafından belirlenir. İnsanlar arasında iş bölümü ve farklılaşmadan doğan bir uyum vardır.

5.3. Karl Marx

Bilgi sosyolojisinin öncüllüğünü yapmış, sosyolojinin pek çok alanında verdiği eserlerle alanın önde gelen filozoflarından olan Marx (1818-1883), Almanya'da doğmuştur. Bilgi sosyolojisine “yanlış bilinç” ve “ideoloji” kavramlarını miras bırakmıştır (Apalı, 2021). Marx ideolojiyi çarpıtılmış gerçeklik algısı olarak nitelendirmiştir (Aydın, 2016). Marx “alt yapı” ve “üst yapı” kavramlarını bilgi sosyolojisinin çözümlenmesi için, bilginin yeri ve kullanım amaçlarının ortaya konmasında aktif olarak kullanmıştır. Marx, kapitalist ekonomiyi etkileyen bilgiyi üretim güçleriyle birlikte ele almaktadır. O'na göre ekonomik üretim toplumun altyapısını oluştururken; felsefe, hukuk, din, siyaset sistemleri üstyapıyı oluşturmaktadır (Aydın, 2016). Marx bilgiyi kültürel üstyapıya atfederek ve işçi sınıfı üstünde hakimiyet kurmak için kullandığını ileri sürmektedir (Apalı, 2021). Marx'ın ortaya attığı bu teori her ne kadar yoğun tartışmaları beraberinde getirirse de bilgi sosyolojisine kazandırdığı farklı bir perspektif olması nedeniyle ayrıca önem arz etmektedir. Marx'ın bu kendine has yaklaşımına göre, fertlerin düşünce yapılarını şekillendiren onların toplumsal sınıflarıdır ve sınıfı oluşturan da maddi şartlardır (Bal, 2004). Her sosyal sınıfın kendine ait ideolojisi ve sınıf bilinci vardır ve bunu da dahil oldukları maddi üretim biçimi şekillendirmektedir. Karl Marx, tecrübe ve bilgiyi üretim güçleriyle birlikte düşünmektedir (Bal, 2004). Üretim şekline denk gelen bilginin bir üretim tipi olduğunu ifade etmektedir.

5.4. Max Weber

Max Weber (1864-1920) Almanya'da doğmuştur. Hem yaşadığı dönemin Almanya'sına ait konjonktür, hem de özel yaşantısının etkisiyle hukuk, bürokrasi, ekonomi, din, vb. gibi pek çok alana ilgi duymuş ve bu konularda çalışmalarda bulunmuş toplumbilimci ve filozoftur. Tarihselci yaklaşımı, işlevselcilik modeli ile birlikte kullanarak, karşılaştırmalı, sistematik ve tipolojik yaklaşımlara dayalı araştırmaların birinci örneklerini vermiştir (Günay, 2000). Din, diğer sosyal kurumlar ve özellikle de ekonomi üzerine yaptığı inceleme ve analizlerde yöntem konusunu önemle ele almış, bilgi sosyolojisinin gelişmesinde önemli bir isim olmuştur. Max Weber, ilk sistematik “Din Sosyolojisi”nin de kurucusudur (Akyüz &

Çapçioğlu, 2016). Weber, “rasyonalizasyonlar” ve “gerçek niyetler” ile “sözselsel ifadeler” arasındaki uyumsuzlukların üstünde durmuştur (Weber, 2019). İnsanların görebildiğimiz ifade ve davranışları ile söylemleri gerçekten birbiri ile örtüşüyor mudur? Örtüşmediği durumların tanımlaması nasıl yapılabilir ve anlaşılabilir? Sorularına doyurucu cevaplar bulma gayreti O’nun bilimini yönlendirmiştir. Toplumsal olayları bilebilmenin ve açıklayabilmenin yolu Weber’e göre, onu şekillendiren ve onun tarafından şekillenen kişi davranışlarının ardındaki sebepleri bilmekten geçmektedir. Max Weber sosyoloji çalışmaları sonucunda bir yöntem önermemiş, sosyal olay ve durumları anlaşılabilir düzeyde ele alma gayreti içinde olmuştur (Hira,2000). Pozitivist gelenekteki katı yöntem anlayışına dahil olmadan, toplumbilimlerindeki metod tartışmalarına olan bakış açısını esnek tutmuştur.

Max Weber’in toplumsal bilimler ve kültür bilimlerini bir araya getirerek incelemesi, kuşkusuz O’nun metodolojisinin en can alıcı yönlerindedir (Ringer, 2006). O’na göre bir toplumun bilgi hazinesini ve kültürünü oluşturan insani eylemler, yalnızca açıklama ya da nesnel araştırma yöntemleriyle bilinemez. O toplumsal döneme ait düşünsel yapının ve kültürel özelliklerin de anlaşılabilmesi gerekmektedir.

Max Weber’in sosyolojik çözümlemelerinin çıkış noktası ve ana ögesi bireydir. O’nun kullandığı “yorumlayıcı sosyoloji” yöntemi ve bu konudaki düşüncelerinin bilgi sosyolojisi açısından temeli, Aydınlanma Felsefesinin sonucudur (Weber, 2019). Aydınlanma döneminin tüm açıklamaların kaynağı olarak salt aklı görmesi ve yalnızca nesnel yaklaşımla bu açıklamalara ulaşılabileceğini varsayması, I. Kan’t, W. Dilthey ve H. Rickert gibi düşünürlerin karşı eleştirel düşünce geliştirmelerine neden olmuştur. Weber’in çalışmaları bu isimlerin etkisinde oluşmuş; yer yer ayrıştığı ya da fikir birliğinde olduğu noktalarla birlikte gelişmiştir. 19. yüzyıl başlarından itibaren ideolojinin yanı sıra bilgi sosyolojisinin temeli de atılmaya başlamıştır. Dilthey (1833-1911) bilgi sosyolojisinin oluşumunda payı olan düşünürlerdendir (Aydın, 2016). O; insani bilimlerin, doğa bilimlerinden farklılığının altını çizmiş, açıklamadan öte anlaşılmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Bu bakış açısı Weber tarafından sahiplenilmiş, O’nun bilgi sosyolojisinin temelini oluşturmuştur. Max Weber kendi yaklaşımını “anlamacı” veya “yorumcu” sosyoloji olarak isimlendirmiştir. (Weber, 2019). Ancak O, “anlamacı” metodunu da kapsayan sosyolojik yaklaşımının, farklı sosyal analiz yöntemlerinden sadece bir tanesi olduğunun da altını çizer. Weber, pozitivistliğe bağlı kalarak ve anlama kavramını, pozitivist ve rasyonel bakış açısıyla dönüştürerek, tutucu zihniyetten ve metafizik anlayış içinde çürütülmesinden kurtarmaktadır. Weber’e göre, doğa bilimleri “açıklayıcı” yöntemle doğadaki şeyler arasındaki alakayı daha iyi anlatabilirken, sosyoloji “anlama” ile

toplumsal ilişki ağlarını analiz edebilir (Apalı, 2021). Weber, tüm izahların ana elemanı olan bireyi anlamının üstünde duran yöntemiyle kişinin şuurunu görmezden gelerek, sadece toplumsal eylemin nesnel anlamını önemseyen katı düşünceye karşı çıkmaktadır. O'na göre bu teoride araştırmacıya düşen asıl iş, beşere ait her çeşit anlamı “yorum bilgisel” bir yaklaşımla anlamaktır (Rincer, 2006). Max Weber'in yapıtlarında hukuksal ve siyasal, dinsel ve askeri kurumlar işlev açısından farklı şekillerde ekonomik zemine bağlıdır (Weber, 2019). O'nun sosyolojisi bir toplumsal yapıyı oluşturan bütün kurumsallaşmaların birbiriyle ilişkisini idrak etmeye odaklanmıştır. Weber'in Çağdaş Kapitalizm anlayışı “Rasyonalite” temelindedir (Weber, 2019). Bu temelde bürokrasinin işleyişinin devamlılığı, rasyonel yönetim anlayışı, yüksek verim, sonuçların doğru ve hızlı hesaplanabilirliği temel prensiptir. Rasyonel yönetilen kurumlarda bu süreçlerin hemen hepsi yer alırken, odak noktası uzmanlık gerektiren kompleks işlevlerdir. Bu dinamik işlevsellik, modern insanı önceden zamanlanmış ve belirlenmiş süreçler içerisinde, sistem tarafından kabul gören özel bir kariyeri gerçekleştirebilecek tüm vasıflarda bir “profesyonel” olmaya iter. Kişi böylelikle bu rasyonel bürokratik yapının içine girmiş olur. Weber; kişiyi içine hapseden, onun sahip olduğu pek çok insani değer ve erdemden soyutlayan bu yapıyı ise “demir kafes” olarak nitelendirmektedir (Weber, 2019). Kişi bu kafes içine ister gönüllü ister gönülsüz olsun bir şekilde girer ve gereklerini yerine getirir. Aksi takdirde sistem dışına itilir ki, sonucunda sosyal, ekonomik, siyasi vb. pek çok sosyal ilişkiden dışlanmış olur.

Weber bürokrasiyi rasyonellik ile rasyonellik sürecini ise mekanikleşme, kişiler arası ilişkilerin yüz yüze olmaktan çıkıp, tekdüze ve boğucu olmasıyla özdeşleştirmektedir. Rasyonelleşme prensibi Weber'in tarih anlayışının en belirgin yanı, bilgi sosyolojisine de en önemli katkısıdır. O'na göre sınıfların, yönetenlerin, siyasi partilerin, kurumsal yapıların çöküşü ve yükselişi, kısaca tüm sosyal olay ve olgular rasyonelleşmenin sonucunda oluşur. Rasyonelleşme sürecinin kişilerin düşünce ve tutumlarında oluşturduğu değişimleri “dünyanın büyüünün bozulması” olarak adlandırmaktadır (Weber, 2019). Weber, insani her tür bilgiyi tutarlı ve sistematik hale getirmesi bakımından rasyonalizmi olumlu bulurken, “büyü”yü yaratan insana ait duyarlılıkların yok olmasını ise rasyonelleşmenin olumsuz tarafı olarak görmektedir. Weber kasıtlı eylemlerin çeşitli “tipleri” olduğunu söyleyerek bu eylemleri irrasyonellik ve rasyonellik arasında değerlendirmektedir (Weber, 2019). Açık seçik ortada olan ve en anlaşılabilir eylem tipini, uygulanabilirlik niteliği olan “rasyonel eylem” olarak niteler. Tipolojisindeki “daha az rasyonel eylemler”, kesin amaçlar için yapılan eylemler kategorisindedir. Üçüncü eylem tipi olarak gördüğü “içgüdüsel” düzeyde olabilen “geleneksel eylem” tipidir. Geleneksel eylem tipleri genellikle alışkanlıkla ve düşünülmeden yapılan

eylemlerdir. Weber; rasyonel ve irrasyonel eylemleri, bilgi düzleminde çözümler ve rasyonel bilgiyi Batı toplumuna özgü bilgi olarak gösterirken, irrasyonel bilgiyi batı dışındaki toplumlara atfetmektedir.

Max Weber'in çok tartışılan metodolojisinde oldukça önemli bir yeri olan "İdeal tip" kavramı, realitenin belli unsurlarının mantıksal uyumuna sahip bir terim olarak soyutta kuruluşudur (Weber, 2019). Burada "ideal" kavramı herhangi somut bir değer yargısına karşılık gelmez. İdeal tipler toplumsal açıklamalarda bulunabilmeyi sağlamak için, analiz amacıyla hemen her konuda soyut olarak kurulabilir. Weber'in dünya ölçeğinde kıyaslamalar yapma isteği, O'nu aşırı ve saf örnekleri ele almaya yöneltmiştir. Bu örnekleri "sınırlayıcı durumlar" olarak alıp, herhangi özel bir problemle alakalı kullandığı soyutlamayı bunlarla kontrol etmiştir (Weber, 2019). İdeal tipler genelleşici ama soyut kavramlar olarak, Weber'in tarihin tasvir edici bilgilerinin kıyaslamalı analizine imkân vermesi için kullandığı fikri araçlardır. Weber ilk olarak "ideal tip" kavramını 1900'lü yılların başında "Nesnellik" üzerine yazdığı yazısında ele almıştır (Ringer, 2006). O'nun pek çok çalışmasında olduğu gibi çıkış noktası, liberalizmin akılcı eylemden türeyen süreçlerinin, "ideal bir portresi"ne ulaşabileceği "Soyut Ekonomi Teorisi"dir (Weber, 2019). O ulaşmak istediği sonuç için, pek çok ideal tip kullanarak tarih içinde bir durumu kavramsal olarak kurmaktadır. Yani incelemesindeki gaye neyse yöntemini ona göre belirlemektedir. O yüzden Weber, belli bir yöntem önermez. Çünkü O'na göre her tarihsel olay kendi içinde özel ve tektir, kullanılacak yöntem de bu biricikliği açığa çıkarabilecek özellikte olmalıdır. Weber; batıdaki kapitalizm ile din arasındaki nedenselliği fark eder ve bunu ispat çabasına girer. Hristiyan dini inancına ait bir mezhep olan Protestanlığın tavsiyelerinden olan, çalışmak ve içedönük çileciliğin belirli bir kişilik tipini oluşturduğunu ve kapitalizmin batıdaki gelişiminde, bu kişilik tipinin etkenler arasında bulunduğunu gözlemlemektedir. Bu gözlemlerini "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı eserinde kaleme almıştır.

6. TÜRKİYE'DE BİLGİ SOSYOLOJİSİ ÇALIŞMALARI

Bütün toplumların geçmişten günümüze değin oluşan kendine özgü bilgi sistemleri mevcuttur (Aydın, 2008). Bizim toplumumuzdaki bilgi sosyolojisine denk gelen bilgi birikimi de azımsanamaz niteliktedir. Üstüne özellikle eğilinmesi gereken bu bilgi süreçleri, İslam'ın kabulünden önceki göçebe Türk kültürü, ciddi bir bilgi kodunu oluşturan "klasik İslam uygarlığı" dönemi, Osmanlı ve sonrasında Cumhuriyet dönemindeki kültür birikimleridir. Bilgi

sosyolojisinin bir disiplin haline gelmesinde çok büyük katkıları olan ilk dönem sosyolog ve düşün insanlarının bu alana katkılarına kısaca yer verdikten sonra, Türkiye’de henüz çok genç olarak nitelendirilebilecek bir dalı olarak bilgi sosyolojisi alanında yapılmış çalışmaların yeterli düzeyde olmadığını söylemek gerekmektedir. Ancak bu alanda çok kıymetli bilim insanları ve çalışmalarının da olduğunu, ayrıca bilgi ve bilgi sosyolojisine olan katkılarının da ilk dönem sosyologlardan farklılık arz ettiğini belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda başta Hüsametdin Arslan ve meşhur eseri “Epistemik Cemaat”e; Hilmi Ziya Ülken’in eseri “Bilgi ve Değer”e değinilecektir. Bu alana katkısı olan diğer bilim insanlarına da kısaca yer verilecektir.

6.1. Hüsametdin Arslan

Hüsametdin Arslan, Türk modernleşmesi ve Türkiye’de bilim gibi konuları ele alan yakın dönem sosyologlardandır. Bilgi sosyolojisi ve özelde bilim sosyolojisi çalışmalarını sürdüren Arslan’a göre bilgi, kültürel ürünler dizisinin toplamı olan ideoloji, düşünce, etik değerler, hukuk, bilim, felsefe, vb. halk bilgeliklerinden modern bilimlerin bilgisine değin her şeyi içermektedir (Arslan, 2022). Türkiye’de aydın konusu, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarından beri çokça tartışılan güncel bir konudur (Doğan, 2014). Ülkemizdeki aydın literatürü, ona yüklenen eleştirel görevi yerine getirip getiremediği, nasıl getirebileceği, toplumsal/yerel diğer gruplarla ve Batı kültürü ile alakası gibi konulara aittir. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra Türkiye’deki entelektüel çevre ve bu çevrenin misyonunu, geçirdiği dönüşümü “Epistemik Cemaat” adlı doktora tezinde ele almaktadır. Epistemik cemaat aynı zamanda bir kurallar cemaati, “dogmalar cemaati” dir ve “entelektüel cemaat” ya da “görünmeyen kolej” olarak da ifade edilmektedir (Arslan, 2022). Arslan epistemik cemaat terimini burada “nesnel”, “tarafsız” ya da “doğal” olanı değil; kültürel ve topluma ilişkin olanı ifade etmek amacıyla kullanır (Arslan, 2022). O’na göre ne türden olursa olsun, bilginin varoluş sebebi epistemik cemaattir. Bilgiyi araştıran, oluşturan, işleyen ve aktaran epistemik cemaattir ve bu entelektüel zümrenin olduğu yerde ancak bilgiden söz edilebilir. Epistemik cemaatin varlık nedeni de bilgidir. Bu bilgi kesimi ne kadar güçlü olursa, onlar tarafından ortaya konan bilgi de o derece güvenilir, sağlıklı ve evrensel olacaktır. Bu entelektüel grubun en belirgin özelliği, üyesi olduğu cemaatin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için kendilerine düşen görevi çalışarak yerine getirmeleridir. Bilimsel epistemik cemaatler, içinde buldukları toplumlarda çok kritik bir konuma sahiptirler, bilim dışı ile bilim arasındaki çizgiyi belirlerler (Arslan, 2022). Çünkü bu cemaatlerin ürettiği bilgi, ideoloji, kültür vb. toplumu yönlendirir. Her isteyen bilimsel epistemik cemaatin üyesi olamaz, belli etik kurallar doğrultusunda ve belli eğitim aşamalarından sonra, hocaların tavsiyesiyle üyelerini seçer. Ders kitaplarının otoritesi her

zaman hocanın otoritesinin üstündedir. Bu bilgi cemaatinin üyeleri, kendi aralarında iletişimi bilimsel bir dille sağlarlar. Arslan'a göre bu cemaat merkez ve çevre olmak üzere iki kısımdan oluşur (Arslan, 2022). Merkezde olan ve bilgi cemaatinin beyni konumunda olan, birkaç kişiden oluşan yönetici elit kısmıdır. Merkezdeki bu kısım bilginin yaratıcı, var edicisidir. Merkez dışındaki çevre diye tabir edilen diğer bilgi cemaati üyeleri, merkezin otoritesine bağlıdır ve çalışmalarını bu çekirdek yapının kabulü şartıyla gerçekleştirirler. Çünkü bilgi tutucudur (Arslan, 2022). Bilginin bu tutuculuğu kendinden değil onu oluşturan bilgi cemaatinin dogmatik olmasından kaynaklıdır. Son tahlilde Arslan'a göre açıklayıcı ve belirleyici olan birey değil toplumdur ki, bütün her zaman parçalarından daha fazlasıdır. Epistemik cemaat de onu oluşturan üyelerinin toplamından fazlasıdır.

İnsanlar toplu halde yaşamalarıyla beraber, nüfus ve endüstriyel faaliyetlerin de artmasıyla birtakım gruplaşmalara dâhil olmuşlardır. Tönnies bu grupları sosyal ilişkiler ve nüfus özelliklerine göre ayırmıştır. Kırsal toplulukları “Cemaat”, kentsel toplulukları ise “Cemiyet” olarak kavramlaştırmıştır (Dever, 2012). Kırdan kente geçişi, samimiyet, gelenek, dayanışma vb. gibi ilişkilere dayanan cemaat ilişkilerinden; daha resmi, bireysel tercihlerin önemsendiği ve yazılı hukuk kurallarına dayanan cemiyet ilişkilerine dönüşmesiyle karakterize etmiştir. Hüsamettin Arslan, Tönnies'in bu ayrımına katılmaz. O'na göre geçmişin toplumları “geleneksel cemaatleri” barındırırken, şimdinin toplumları “modern cemaatleri” barındırmaktadır (Dever, 2012). Modernleşmenin değişme yönü cemaat yapısından cemiyet yapısına doğru değil, “cemaatten cemaate doğrudur”. Yani Hüsamettin Arslan modernleşmenin toplumsal değişme yapısının, “geleneksel cemaat” yapısından “modern cemaat” yapısına doğru olduğunu söyler. Türkiye'deki epistemik bilgi cemaati de “klasik epistemik cemaat” ve “modern epistemik cemaat” olarak ayrılmaktadır (Arslan, 2022). Klasik epistemik cemaat, Osmanlı medreselerinin modernleşmesi sonucu bu medreselerden çıkan ve daha çok dogmayı savunan ilim insanları (Ulemalar) iken; modern epistemik cemaat, yine modernleşme sürecinde yabancı ya da batı tarzı okullarda yetişmiş, pozitivist ilkeyi savunan bilim insanlarından oluşmaktadır. Bu iki kesim birbirinden oldukça farklıdır. Klasik epistemik cemaatin devlet içindeki yeri, birebir bağlılıktan ziyade vakıflar aracılığı ile olurken; modern epistemik cemaatin “patronu” birebir devlettir (Arslan, 2022). Yine modern bilgi cemaati üyeleri batı tarzı eğitim görmelerinden kaynaklı, halktan nispeten kopuk bir özellik sergilemektedir. Dolayısıyla Arslan'a göre topluma dair açıklamaları da toplumsal gerçeklikleri tam yansıtmamaktadır. Buna karşılık klasik ilmi cemaat halkın içinden gelen, halkın sorunlarını daha iyi analiz edebilen

bir konumda olduğundan, yaptıkları çıkarımlar toplum sorunlarına çözüm olması bağlamında daha gerçekçidir.

Bilgi sosyolojisi açısından bilgi ve değer ilişkisine de değinen Arslan, bu ilişkiyi felsefe tarihinde üç farklı dönemde incelemektedir. İlki, Antik Yunan felsefesindeki kesin yargılara dayanan bilgi-değer anlayışıdır (Arslan, 2002). Burada kesin doğrular vardır, değerler değişik bilgi şekillerinde görünür haldedir. Kişilerin bildikleri şeyleri doğal olarak yaptıklarına inanılır. Bu inancın eleştirisi, bilginin zorunlu sonucu olan davranışı gerektirmesinin tek yönlü bir ilişkiyi içermesi, karşılıklılığı yadsımasıdır. İkinci dönem, Orta çağ-Hıristiyan inancı felsefesine dayanan temellendirme (Arslan, 2002). Bu dönemdeki bilgi anlayışı değer anlayışından daha kapsamlıdır ve dine dayanmaktadır. Doğruluk ve yanlışlık akla değil dinin öğretilerine göre belirlenmektedir. Ancak bu öğreti farklı dinlerin varlığında çelişkiye düşer. Üçüncü temellendirmede pozitivist felsefi anlayışa dayalı bilgi-değer ilişkisi ön plandadır (Arslan, 2002). Bu temellendirmede değerler deneysel ve akılcı bilginin spesifik türleri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak değerlerin mantıksal olarak olgulardan çıkarılamayacağı, değer yargılarına sadece akıl ve nesnellikle ulaşılamayacağı yönünde eleştiriler yöneltilmiştir.

Arslan'ın "bilimsel olsun ya da olmasın bilginin varlık temeli epistemik cemaattir" şeklindeki hipotezi, günümüzdeki bilginin kaynağı ve mahiyeti sorularına verilmiş farklı bir cevaptır. (Arslan, 2022). O'na göre epistemik cemaat bilginin ön şartıdır. Bilginin kaynağı, yaratıcısı, inşacı ve taşıyanı, hem de gelecek nesillere aktarıcısıdır. Bilginin bir ortaya koyanı ve alıcısı olmadığı müddetçe bilgi de mümkün değildir.

6.2. Hilmi Ziya Ülken

Hilmi Ziya Ülken 1901'de İstanbul'da doğmuştur. Eğitim yaşamından sonra felsefe öğretmenliği yapmış; sosyoloji, felsefe ve psikoloji alanlarında çalışmalarda bulunmuştur. Reşat Kayı ile birlikte "Anadolu Dergisi"ni el yazması olarak 12 sayı çıkarmıştır (Atasoy, 2013). Çok sayıda basılmış kitabı ve makalesi vardır. Bu ilim çalışmalarının yansira resim, şiir ve roman denemelerinde bulunmuş çok yönlü bir toplumbilimcidir. Ülken Türkiye'de Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin sosyolojisinden sonra, ikinci nesil sosyoloji çalışmaları içerisinde yer almaktadır (Atasoy, 2013). Türkiye'de sosyolojinin doğmasında Tanzimat (1839) ve sonrasında Meşrutiyetin ilanı (1876) ile oluşan kısmen de olsa özgür zemin, Osmanlı aydınının kendi ülke problemlerine daha etkin eğilebilmesini sağlamıştır. Ülken'in sosyoloji konusundaki fikirleri hem Batı sosyolojisinin etkisinde hem de o dönemki Türk toplumunun problemleri doğrultusunda şekillenmiştir. Son dönem Osmanlı'nın dağılmaıyla karşı karşıya kalmasına

çözüm olarak ortaya çıkan İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımlarından Anadoluçuluk akımının öncüsüdür (Atasoy, 2013). Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışının modernleşen dünyada gerçekçi olmadığını düşünen Ülken, toplumsal gerçeklikleri daha iyi yansıttığını düşündüğü Anadoluçuluk akımını, Türkçülüğe karşıt olarak geliştirmiştir (Atasoy, 2013). Ülken'e göre düşünceler kavramlarla oluşturulur. Kavramlar ise bilgileri aktarır. O halde toplumsal işleyişi anlayabilmek için, bu kavramların ne anlama gelip hangi toplumsal şartlarda oluştuğunu, neye karşılık geldiğini bilmek şarttır. Ülken'e göre insanın diğer varlıklardan üstünlüğü onun özgürlüğünde, iradesini kullanabilmesindedir (Ülken, 1981; Cihan, 2015). O toplumu ve onu oluşturan insanı anlayabilmek için alışlagelmiş indirgemeci düşüncelerden uzak durmak gerektiğini ifade etmektedir. Bireysel yaşayışlardaki tecrübelerden yola çıkarak, insan eylemlerinin bir toplumun oluşumunu nasıl etkilediğini, karşılığında insanın bu oluşumdan nasıl etkilendiğini bulmaya çalışmalıdır toplumbilimci.

Hilmi Ziya Ülken'e göre sosyolojinin konusu, monografiler aracılığı ile tümevarım yöntemini kullanarak toplumsal oluşumları incelemektir (Atasoy, 2013). Toplumu meydana getiren kişilerin yaşantılarından yola çıkarak, toplumun tümüne değil de ilgili kısımlarına ait çıkarımlar yapmaktır. Ülken, sosyolojinin inceleme alanı olarak sosyal yapı içinde oluşan olay, değişme ve sosyal ilişki ağlarını görmektedir. Bu sosyal ilişkilere dayanan temeli ise "iş-organizasyon" olarak nitelermektedir (Atasoy, 2013). Toplumdaki her tür ekonomik faaliyeti iş, siyasi faaliyetleri de organizasyon kavramlarında toplamaktadır. Ülken'e göre bütün toplumsal olaylar bu iki temel üzerinde ve karşılıklı ilişki içindedir. Yalnızca birini önemsemek, diğerini ona indirgemek ya da görmezden gelmek doğru değildir. Çünkü toplumsal gerçeklik ve bilgi çok yönlü yapıdadır. Yöntemi de bu çok yönlülüğe uygun olmalıdır. Toplum yasaları değişmez yapıda ve her zaman statik değildir (Ülken, 1942; Kongar, 1982). O nedenle, artık esneklikten uzak nesnellikle ve belli teorilerle toplumun tüm dinamiklerini açıklama gayretinden vazgeçilmelidir. Aktif, değişimci ve çok yönlü bakış açısıyla, her bir sosyal durum, olay ve birim kendi tekliği içinde değerlendirilip bu özelliği ortaya çıkarabilecek spesifik yöntemle incelenmelidir. Hilmi Ziya Ülken istenilen sonuca ve topluma ait objektif bilgilere ancak bu şekilde ulaşılabileceğini savunmaktadır.

Ülken'e göre, insanın durduk yere ilmi gerçek aramak gibi bir amacı olmamıştır. Aslında insan, ilk zamanlardan bu yana hayatını kolaylaştırmak adına doğaüstü ya da reel olmayan dünyada yarar arayışında olmuş, doğa yasalarının bilgisine ulaşmaya çalışmıştır. Bu bilgi arayışının ancak son 300 yılında gerçek ilim anlayışı doğmuş ve hızlıca ilerlemiştir (Ülken, 2007). Ülken'e göre ilim öncesi ve sonrası tüm bu süreçte, insanın bildiklerinin yanında bilgiye

giden yolu aydınlatan “bilgisizliktir”. Çünkü bilmek için önce bilmediğinin farkına varmak gerekir. İnsan ancak bu farkındalıkla bilginin karanlıkta kalan yönlerini arama ve bulma gayretine girer. Ülken’in genel bilim anlayışı, gerçeklik seviyesinden bağımsız olarak ve aşkın ya da metafiziğin dışında, insanların kendilerine ve doğaya dair araştırmalarıdır (Kongar, 1982). Ülken bu düşüncelerin ışığında bilimleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. **Mantık:** Nicelik ve nitelik kategorilerini kurallarla anlatan ilimdir.
2. **Matematik:** Genellikle niceliksel özellikleri mantık kurallarına göre veren ilimdir.
3. **Kozmik Tabiat İlmî:** Maddenin dönüşümünü, gezegenlerin hareket kanunlarını araştırır.
4. **Mikro Fizik:** Maddenin en küçük birimi olan Atomun incelenmesinin ilmidir.
5. **Makroskobik Madde İlmî:** Fizik ve kimya gibi maddeyi niteliklerini inceleyen ilimdir.
6. **Hayat İlmî:** Bitki ve hayvan anatomisi ve fizyolojisini inceler.
7. **İnsan İlmî:** Öz itibarıyla insanı hayvandan ayıran vasıfların bütünsel incelemesidir. Psikoloji, sosyoloji ve antropoloji bu kategoride yer alır (Ülken, 1960; Kongar, 1982).

Hilmi Ziya Ülken ilimleri bu kategorilere ayırmıştır ancak; bilgiyi felsefi bilgi ya da bilimsel bilgi diye ayırmak yerine, bilimsel bilgiyi felsefi bir zemin üzerine inşa etmenin daha iyi sonuç vereceğine inanmaktadır. Ülken felsefenin asıl konusunun varlık olduğunu, her türlü düşünüş ve gerçek sorununun da varlık sorunundan türediğini söyler. Bu varlığa ait bilgiye ise “Bilim Felsefesi” yoluyla ulaşılabileceğini düşünmektedir. Ülken’e göre, aslında her toplumsal, ekonomik veya siyasal sistemi etkileyen bir felsefe vardır. A. Comte ve Durkheim’in sosyolojileri pozitivist, Marx’ın sosyolojisi materyalizme dayanırken; Weber’in metodunun idealizm ve rölativizm felsefelerine dayandığı açıktır. (Kongar, 1982) Bilimin de üstüne temelleneceği bir felsefeye ihtiyacı vardır. Ülken’in toplumsal yapıyla alakalı açıklama ve yaklaşımlarında ilk başlarda “psiko-sosyal” ilişkiler odak noktası iken, sonraları derinlemesine “ilmi felsefe” olmuştur. O’nun felsefeye olan özel ilgisi topluma ait bilimlerin felsefi bir zemine dayanması gerektiği fikrine götürmüştür. Bu düşüncelerinin oluşumunda kuşkusuz çeşitli düşünürlerin fikirleri etkili olmuştur. O, toplumbilimin kendine has alanı, yöntemi ve konusu olan sistemli bir disiplin haline gelebilmesi için, felsefi bir temellendirmeye ihtiyacı olduğunu

düşünmektedir. İlim felsefesindeki topluma dair bu bakışın, bilimsel araştırmaya katkı saylayıp, meşruluk kazanmasında etkili olacağı inancını taşımaktadır.

Hüsamettin Arslan, Hilmi Ziya Ülken'in yanı sıra Türkiye'de bilgi sosyolojisine katkısı bulunan Şerif Mardin ve eseri "Din ve İdeoloji"yi, Sabri F. Ülgener'in "zihniyet çözümlemesi" bağlamındaki eserlerini, Cemil Meriç'in "Mağaradakiler" ve "Ümrandan Uygurlığa" adlı eserlerini; ayrıca T. Mengüşoğlu, İ. Armağan ve M. Aydın'ı da zikretmek yerinde olacaktır.

7. SONUÇ

Sosyal yaşam içerisinde çok sık kullandığımız, adını zamanın akışı içerisinde bilerek ya da bilmeyerek zikrettiğimiz, içinde bulunduğumuz çağın adı "Bilgi Çağı". Toplumsal yaşamda anlamını ve önemini gereklilik esnasında sorguladığımız bir kavram olan "bilgi"; aslında tüm insanlığın anlama ve kavrama yetilerini de içine alan, yaşamın her alanına nüfuz etmiş derin anlamlar içeren, eşsiz özelliklere sahip bir ifade tarzını sunmaktadır bizlere. Bilgi sosyolojisi bilgiyi bu önemde ve toplumsal bakış açısıyla bakıp inceleyen, hem toplumsal açıdan hem de bireysel anlamda önemini araştıran sosyolojinin bir alt disiplindir.

Aydınlanma döneminden itibaren sosyoloji konusunda yetkin pek çok düşünür bilgi sosyolojisi konusuna eğilmiştir. Ona nasıl ulaşıldığını, içinden türediği toplumu nasıl etkilediğini, insani pek çok davranışın toplumdaki bilgi oluşumuna olan etkisini tespit etmeye çalışmışlardır. İbn Haldun yüzyıllar öncesinden toplum, tarih ve daha birçok konuda verdiği haberlerle, sosyoloji ve bilgi sosyolojisi alanının ilk İslam düşünürü olma özelliğini taşımaktadır. Bilgi sosyolojisinin isim babası olan Max Scheler, bilgiyi özne-nesne ilişkisi ve ikisi arasındaki bağı kuran aktar vasıtasıyla incelemiştir. O'na göre, bilgi beşerî olarak doğar ve bu özne-nesne ilişkisi sonrası toplumsallaşır. Yine bilgi sosyolojisinin ilk isimlerinden olan Bruhl, yaşadığı dönemin yaygın düşüncesine paralel olarak batı toplumlarını geliştirmiş; batı toplumları dışındakileri ise ilkel toplum olarak görür ve bilgiyi geliştirmiş batı toplumuna atfeder. George Gurvitch'in görüşleri toplumu yatay ve dikey katlara ayırarak incelemenin, onun bilgisine daha kolay ulaşılacağı yönündedir. Yaptığı tipolojide bilgiyi altı kategoriye ayırmıştır.

A. Comte deney ve gözlemlerle gerçek bilgiye ulaşılabilirliğini söylerken, toplumsal bilginin teolojik, metafizik ve en sonunda da pozitivist aşamada son halini alacağını düşünmektedir. E. Durkheim; mekanik dayanışma ve organik dayanışma teorileriyle geleneksel toplumun bilgisinin, modern toplum bilgisine nasıl evrildiğini açıklamaya çalışmıştır. Sosyolojide "çatışma" ve "ideoloji" kavramları ile özdeşleşen Karl Marx, bilgiyi ideolojik

bakışla ve sınıflara ayırdığı toplumu, altyapı-üstyapı kavramlarıyla ele almaktadır. Max Weber ise; I. Kant, W. Dilthey ve H. Rickert gibi isimlerin sosyolojide yöntem konusundaki fikirlerinden etkilenmiş; kültür bilimleri ve toplum bilimlerinin birleşimi olan “anlamacı” ve “yorumlamacı” sosyoloji anlayışını geliştirmiştir. Weber’e göre toplumsal durumların açıklanabilmesinin yolu, birey ve onun davranışının arkasındaki sebeplerin bilinmesinden geçmektedir. O, bilgisel süreçleri rasyonalite- irrasyonalite temelinde incelemektedir. Rasyonel bilgi Weber’e göre, batı toplumlarının bilgisi iken, batı dışındaki toplumlara ait bilgi irrasyonel seviyededir.

Türkiye’de tanzimat ve meşrutiyet gibi yenilik hareketleriyle uygun özgür ortamın oluşması, sosyoloji ve bilgi alanında da kendini göstermiştir. Ziya Gökalp sonrası ikinci dönem sosyolojisi içinde görebileceğimiz Hüsamettin Arslan, Türk modernleşmesi, bilim ve entelektüel hayat üzerine çalışmaları olan bir sosyolog olma özelliğindedir. Bilim sosyolojisi alanında Türkiye’deki “epistemik cemaat” üzerine yazdığı kitabında bu bilim cemaatini ele alan Arslan, bilginin bir toplumdaki var olma sebebini de yine bu cemaate atfetmektedir. Türkiye’de bilgi sosyolojisi alanındaki çalışmaları olan bir diğer düşünür Hilmi Ziya Ülken’dir. Ülken bilimleri yedi kategoride incelemiş, bilimsel bilginin bir felsefeye dayanması gerektiğini, geliştirdiği “Bilim Felsefesi” teorisinde tartışmıştır. Kendi içinde özel ve tek olan her toplumsal araştırmaya ve probleme ait, o tekliği yansıtacak özel bir yöntem kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Araştırmacıların çalışmaya katkı oranları eşittir.

ÇATIŞMA BEYANI

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

REFERENCES / KAYNAKLAR

Apalı, Y. (2021). *Bilgi sosyolojisi açısından din ve zihniyet*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Arslan, H. (2002). Bilgi, naturalizm ve değerler. İçinde Ş. Yalçın (Ed.), *Bilgi ve değer sempozyumu bildirileri* (ss. 91-101). Ankara: Vadi Yayınları.

Arslan, H. (2022). *Epistemik cemaat*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Atasoy, F. (2013). Hilmi Ziya Ülken. İçinde Ç. Özdemir (Ed.), *Türk sosyologları*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Aydın, M. (2016). *Bilgi sosyolojisi*. İstanbul: Açılımkitap.
- Aydın, M. (2008). Bilgi sosyolojisi ve toplumumuzun bilgi sistemi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 195-222.
- Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizmin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 87-106.
- Balkız, B. Ö. (2012). Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın "Gerçekliğin Sosyal İnşası" Teorisi ve eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*, (27), 33-49.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal şemsiye/dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları* (3. Baskı) (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L., & Luckmann T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası/bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. (V. S. Öğüt, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cihan, M. (2015). Hilmi Ziya Ülken'in eğitim felsefesi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 131-142.
- Dever, A. (2012). "Bilginin efendileri": Epistemik cemaat. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 201-217.
- Doğan, N. (2014). Türkiye'de aydın sosyolojisi literatürüne eleştirel bir yaklaşım. *Sosyoloji Divanı*, (4), 215-233.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Gurvitch, G. (1999). *Gurvitch: Sosyoloji ve felsefe* (K. Cangızbay, Dü.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Haldun, İ. (2020). *Mukaddime 1* (Cilt 1) (T. Dursun, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hira, İ. (2000). Max Weber'in yöntem anlayışı. *Bilgi*, 1(2), 45-58.
- Mannheim, K. (2016). *İdeoloji ve ütopya* (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Mannheim, K. (2018). *Bilgi sosyolojisi* (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- McCarthy, E. D. (2002). *Bilgi kültürü* (A. F. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Ringer, F. (2006). *Weber'in metodolojisi kültür bilimleri ile sosyal bilimlerin birleşimi* (2. Baskı). (T. Takış, Dü., & M. Küçük, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Slattery, M. (2020). *Sosyolojide temel fikirler* (10. Baskı). (G. D. Ümit Tatlıcan, Dü., & Ö. B. vd., Çev.). Bursa: Sentez Yayınları.
- Taş, K. (2016). Sosyolojik din tanımları. İçinde N. Ç. Akyüz (Dü.), *Din sosyolojisi* (ss. 37-57). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Uçak, Ö. N. (2010). Bilgi: Çok yüzlü bir kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722.
- Ülken, H. Z. (1982). Bilgi ve değer. İçinde E. Kongar, & H. U.-İ. Özer (Dü.) (Cilt 1), *Türk toplumbilimcileri* (ss. 152-153). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Bilim felsefesi* (3. Baskı). İstanbul: Ülken Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Sosyoloji yazıları* (S. Kılıç, Dü., & T. Parla, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.